

Wybrane problemy waloryzacji zadrzewień i zakrzewień obszarów rolnych

Wprowadzenie

Badania nad znaczeniem zadrzewień i zakrzewień dla funkcjonowania środowiska do niedawna stanowiły margines zainteresowania ekologów, a zadrzewienia i zakrzewienia nazywano właśnie środowiskami marginalnymi (np. Szwed i in. 1999). Prawdopodobnie, wypuklenie roli tych środowisk było silniejsze w kontekście krajobrazu i jego walorów związanych ze sztuką kompozycji przestrzeni. Obecnie badania nad licznymi funkcjami ekologicznymi opisywanych elementów krajobrazu stają się coraz bardziej zaawansowane. Jednakże pomimo podkreślenia istotnej roli analizowanych obiektów w obowiązujących dokumentach legislacyjnych, zamierzenie ochrony i tym bardziej, wprowadzania nowych form zadrzewień i zakrzewień do krajobrazu rolniczego w Polsce, pozostaje problemem otwartym. Artykuł obejmuje problematykę związaną z zadrzewieniami i zakrzewieniami na obszarach rolnych, przedstawia ponadto projekt kryteriów ich kompleksowej oceny.

Zachowywanie i zakładanie zadrzewień i zakrzewień w świetle uregulowań prawnych

Do zadrzewień i zakrzewień, w tym do terenów zieleni oraz zadrzewień i zakrzewień śródpolnych odnosi się wiele aktów prawnych, również tych, które z powodu bardzo wąskiego nawiązania do przedmiotu nie zostały wymienione w przedstawianym opracowaniu. Podstawowe kwestie związane z kształtowaniem zadrzewień i zakrzewień reguluje Ustawa o ochronie przyrody z dn. 16. IV. 2004 r. (Dz.U. nr 92 z 2004 r., poz. 880), wyraźnie ich rolę akcentuje Ustawa Prawo ochrony środowiska z 2001 r. (Dz.U. nr 62 z 2001 r., poz. 627), ponadto Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z dn. 27. III. 2003 r. (Dz.U. nr 80 z 2003 r., poz. 717), Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dn. 23. VII. 2003 r., a także akty uzupełniające o charakterze wykonawczym, przede wszystkim Rozporządzenie Ministra Środowiska z dn. 9. IX. 2002 r. w sprawie opracowań ekofizjograficznych.

Prawo ochrony środowiska wprowadza cztery główne kierunki ochrony roślin i zwierząt:

- obejmowanie ochroną obszarów i obiektów cennych przyrodniczo,
- zabezpieczanie lasów i zadrzewień,

- ograniczenie wycinania drzew i krzewów,
- zalesianie i zadrzewianie (art. 127.2).

Zapis artykułu 1 Ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym odnosi się także do zadrzewień i zakrzewień – jako elementy o ważnych funkcjach środowiskowych oraz tworzące walory krajobrazowe podlegają szczególnej uwadze w działaniach z zakresu planowania przestrzennego. Powinny wobec tego zostać uwzględnione w:

- a) studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego – z dwóch podstawowych względów. Po pierwsze, jako część środowiska przyrodniczego, a po drugie, w wielu przypadkach stanowiąc część planowanej kompozycji krajobrazu o znacznych walorach, jako część środowiska kulturowego,
- b) opracowaniach ekofizjograficznych.

Nowa Ustawa o ochronie przyrody z 2004 r. znacznie bardziej wyraźnie i wyczerpująco ujmuje problematykę zadrzewień i zakrzewień, aniżeli Ustawa w wersji poprzedniej (z 1991 r.). Jej art. 2 (punkt 1) stanowi, iż „ochrona przyrody w rozumieniu ustawy polega na zachowaniu, zrównoważonym użytkowaniu oraz odnawianiu zasobów, tworów i składników przyrody”. Ustawodawca wymieniając główne przedmioty ochrony, w punkcie 8 zapisał zieleni w miastach i wsiach, a w punkcie 9 zadrzewienia. Cel ochrony przyrody sprecyzował natomiast m.in. jako ochronę walorów krajobrazowych, zieleni w miastach i wsiach oraz zadrzewień. Podał ponadto w art. 5 definicję zadrzewień: „drzewa i krzewy w granicach pasa drogowego, pojedyncze drzewa lub krzewy albo ich skupiska nie będące lasem w rozumieniu art. 3 Ustawy o lasach (z dn. 28. IX. 1991 r., Dz.U. nr 56, poz. 679 z 2000 r. z późn. zmianami) wraz z terenem, na którym występują i pozostałymi składnikami szaty roślinnej tego terenu, spełniające cele ochronne, produkcyjne lub społeczno-kulturowe”.

Oczywiście, również w myśl analizowanej ustawy, zadrzewienia i zakrzewienia mogą wchodzić w skład różnorodnych form systemu obszarów chronionych, w tym parków krajobrazowych, użytków ekologicznych oraz zespołów przyrodniczo-krajobrazowych. Odpowiednie zakazy niszczenia i przekształcania obiektu dla wymienionych form mogą zostać wprowadzone, a w parkach narodowych i rezerwach przyrody wprowadza się je na mocy ustawy.

Organem odpowiedzialnym za właściwy stan, ale także za zakładanie terenów zieleni i zadrzewień jest rada gminy (art. 78). Ustawa o ochronie przyrody podtrzymuje sankcje zawarte w Prawie ochrony środowiska, które ustanowiło decyzje o wymiarze administracyjnym kar pieniężnych za:

- zniszczenie terenów zieleni albo drzew lub krzewów na skutek niewłaściwych robót ziemnych, wykorzystania sprzętu mechanicznego lub urządzeń technicznych oraz zastosowania środków chemicznych w sposób szkodliwy dla roślinności,
- usuwanie drzew lub krzewów bez wymaganego zezwolenia,
- zniszczenie spowodowane niewłaściwą pielęgnacją.

Usunięcie drzew lub krzewów z terenu nieruchomości może nastąpić po uzyskaniu stosownego zezwolenia (art. 83.1 Ustawy o ochronie przyrody), a posiadacz nieruchomości ponosi ustalone według wielkości obwodu pnia oraz rodzaju i gatunku drzewa opłaty. Jednak obowiązek otrzymania zezwolenia i uiszczenia opłat nie dotyczy wielu przypadków (art. 83.1.6), w tym drzew i krzewów:

- niszczących nawierzchnię i infrastrukturę drogową, ograniczających widoczność na łukach i skrzyżowaniach dróg,
- utrudniających eksploatację urządzeń kolejowych,
- owocowych (poza kilkoma ograniczeniami).

Ponadto opfat nie pobiera się za usunięcie drzew i krzewów w związku z zabiegami pielęgnacyjnymi; za te, które obumarły lub nie rosną szans na przeżycie; topoli należących do gatunków rodzimych o obwodzie pnia powyżej 100 cm mierzonego na wysokości 130 cm. Jak dowodzi praktyka, wyjątki te są nadmiernie wykorzystywane. Warto również dodać, że działania niszczące siedliska, wypalanie łąk, pastwisk, nieużytków i innych terenów powodują wymierzenie kary aresztu lub grzywny (art. 131).

Wymiar krajobrazowy zadrzewień i zakrzewień sprawia, że są potencjalnie objęte obowiązującymi w Polsce instrumentami prawnymi ochrony krajobrazu – od polityki ekologicznej państwa po wprowadzanie i ochronę systemu zadrzewień śródpolnych w krajobrazie rolniczym (narzędzia te zostały scharakteryzowane przez Żarską 2003).

Ujmując problematykę ochrony krajobrazu pod kątem instrumentów prawno-planistycznych, należy stwierdzić, że w chwili obecnej zadrzewienia i zakrzewienia mogą być chronione poprzez:

- zapisy w planach zagospodarowania przestrzennego,
- na zlecenie władz samorządowych odpowiednio do wskazań programów ochrony środowiska i polityki kształtowania krajobrazu,
- w przypadku obszarów chronionych posiadających plany ochrony poprzez plany ochrony,
- uwzględnienie w programach rolnośrodowiskowych.

Rola zadrzewień i zakrzewień powinna zostać określona i uwypuklona w opracowaniach studialnych, które choć nie mają charakteru prawa miejscowego, służą jego ustalaniu, a mianowicie:

- studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego,
- studia ochrony krajobrazu (rozumiane jako część programu ochrony środowiska, wiodąca do koncepcji ochrony krajobrazu).

Zarówno studium uwarunkowań, jak i studium ochrony krajobrazu wymaga przeprowadzenia waloryzacji zadrzewień i zakrzewień.

Zadrzewienia i zakrzewienia w krajobrazie rolniczym – znaczenie i funkcje

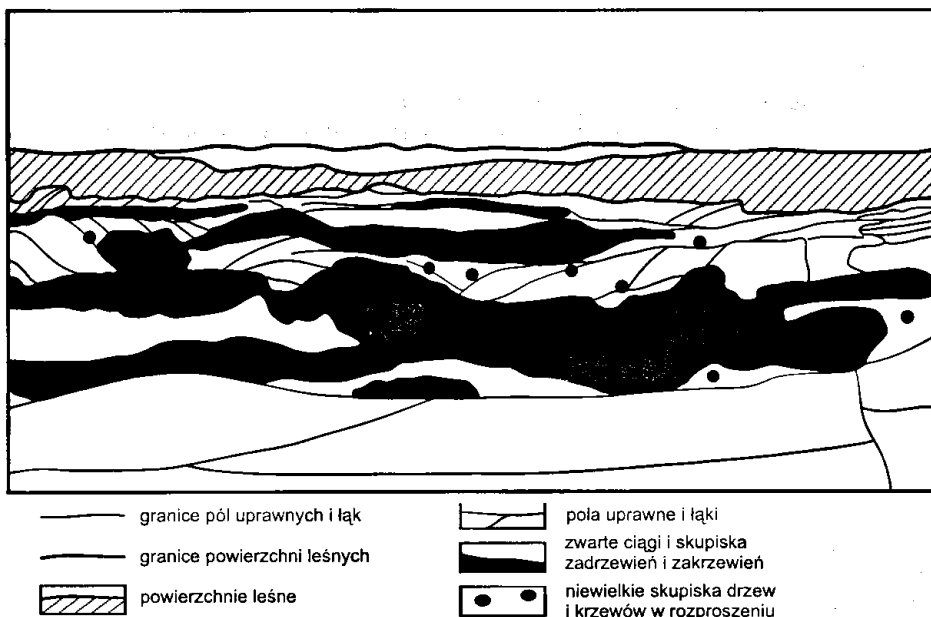
Z przyrodniczego punktu widzenia zadrzewienia i zakrzewienia bywają definiowane jako „skupienia drzew i krzewów znajdujące się poza terenami leśnymi, a ściślej, nie wchodzące w skład ekosystemów leśnych” (Szwed i in. 1999). Większość współcześnie istniejących „marginesów ekologicznych” ma charakter antropogeniczny. Zasadniczy podział funkcji zadrzewień i zakrzewień (Hejmanowski 1989; Zajączkowski 1993) wyróżnia 3 grupy funkcji:

1. Ochronne – ekologiczne, z funkcją klimatyczną, glebochronną, wodochronną, biocenotyczną, sanitarno- higieniczną i środowiskotwórczą,
2. Produkcyjne – gospodarcze (np. jako źródło surowców),

3. Społeczno-kulturowe, które zaspokajają potrzeby człowieka m.in. w zakresie estetyki otoczenia, czy też wypoczynku.

Jak już zasygnalizowano we wstępie, zwiększa się zasób wiedzy na temat roli zadrzewień i zakrzewień w środowisku. Prezentowana praca nie może ująć całości tej tak ważnej problematyki, dlatego podkreślone zostaną jedynie główne jej aspekty.

Szczególne znaczenie zadrzewień i zakrzewień dotyczy otwartych krajobrazów rolniczych związanych z monokulturami upraw polowych. Zadrzewienia i zakrzewienia posiadają znaczne funkcje fitomelioracyjne, regulują gospodarkę wodną poprzez pozytywny wpływ na retencję wód, przeciwdziałają erozji gleb, mogą stać się korytarzami, barierami i węzłami ekologicznymi. Stwierdza się, że już kilkudziesięcioletnie, spontanicznie powstałe zadrzewienia cechują się bogactwem florystycznym (Szwed i in.1999). Wieloletnie badania wpływu zadrzewień pasowych na funkcjonowanie krajobrazów rolniczych (Ryszkowski, Kędziora 1987) dowodzą, że zadrzewienia pasowe obniżają prędkość wiatru, zwiększają magazynowanie wody w glebie i oczyszczają wody gruntowe (głównie ze związków azotanowych). Funkcja biocenotyczna zadrzewień i zakrzewień wpływa na zwiększanie różnorodności biologicznej, przede wszystkim w skali lokalnej. Obiekty te mają szczególne znaczenie, gdy tworzą struktury tzw. wysp środowiskowych (uwagę tym zagadnieniom poświęca m.in. Dąbrowska-Prot 1995a, 1995b).

Ryc. 1. Schemat złożonego układu zadrzewień i zakrzewień śródpolnych okolic wsi Smolniki w Suwalskim Parku Krajobrazowym (oprac. własne na podstawie fot. T. Sumińskiego „Pola w okolicy wsi Smolniki” [w:] Suwalski Park Krajobrazowy, 1986)

Fig. 1. The scheme of complex pattern of field plantings and shrubs near Smolniki village in Suwalski Landscape Park (author's picture according to photograph of T. Sumiński)

Rozpatrując funkcje zadrzewień i zakrzewień na poziomie krajobrazu, należy w pierwszym rzędzie uwzględnić ich rolę strukturotwórczą. Zadrzewienia i zakrzewienia w krajobrazie otwartym mogą występować w różnych formach, np. pojedynczych, pasowych, grupowych, kępowych. Biorąc pod uwagę miejsca występowania, wyróżnia się kilka podstawowych kategorii zadrzewień: zadrzewienia śródpolne, śródłąkowe, nadwodne, przydrożne (Siewniak, Mitkowska 1998). Ich znaczenie gospodarcze łączące się z funkcją rozdzielania form własności i organizacji przestrzeni, pozwala na wyodrębnienie form śródpolnych, granicznych i przydrożnych (Łucznińska-Bruzda 1995) z tzw. pasmami żywopłotowymi o różnej konstrukcji: zwartej, ażurowej i przewiewnej (Szczęsny 1971). Podziału zadrzewień i zakrzewień na rodzaje i podrodzaje wg miejsca występowania dokonał także Wołk (1987).

Dywersyfikacja krajobrazu ma oprócz wymiaru ekologicznego (m.in. różnicowanie siedlisk, zróżnicowanie struktury wiekowej i gatunkowej roślinności) wymiar estetyczny (kompozycja: 1. krajobrazu, 2. formy zadrzewień i zakrzewień, 3. elementarna – osobnicza) oraz kulturowy – różnorodność działań twórczych, sposobów zarządzania krajobrazu, miejsc o specyficznych funkcjach kulturowo-społecznych (tj. religijnych, rekreacyjnych i innych).

Degradacja zadrzewień i zakrzewień na obszarach rolnych

Zanik niewykorzystanych gospodarczo fragmentów siedlisk stanowi charakterystyczną cechę opisującą zmiany struktury i funkcjonowania krajobrazów rolniczych (Richling, Solon 1996). W dużym stopniu do tego stanu rzeczy przyczyniła się postępująca mechanizacja rolnictwa – zadrzewienia i zakrzewienia okazują się potencjalną przeszkodą dla urządzeń rolniczych. Potwierdzają to badania Mizgajskiego (1990), który stwierdził, że rezultatem zwiększającej się mechanizacji rolnictwa północnych Niemiec i Wielkopolski stał się znaczny spadek liczby biotopów na tych terenach. Mechanizację można traktować jako inicjalny czynnik antropopresji związanej z już ukształtowanymi zadrzewieniami i zakrzewieniami.

Procesy degradacji zadrzewień i zakrzewień w Polsce nie doczekały się dotychczas kompleksowego opracowania. Liczne obserwacje dowodzą jednak znacznej skali i dużego natężenia zjawiska. Następuje zaawansowane zmniejszanie się ilości i powierzchni zadrzewień i zakrzewień istniejących w agroekosystemach, bardzo rzadko natomiast zakładane są nowe formy. W efekcie nie zwiększa się zróżnicowanie siedlisk, zrywa się ciągłość struktur ekologicznych, struktura wiekowa i gatunkowa zadrzewień i zakrzewień ubożeje, pogarsza się także ich stan zdrowotny. Liczne negatywne oddziaływania antropogeniczne, prowadzące do likwidacji bądź niszczenia tych elementów krajobrazu, towarzyszą czynnikom pochodzenia naturalnego. Do czynników pochodzenia naturalnego należą m.in. gradacje szkodliwych owadów lub organizmów chorobotwórczych (np. glonu *Phytophthora alni* niszczącego olchy), naturalne starzenie się i obumieranie drzewostanów, a także kłęski żywiołowe tj. susze, gwałtowne burze lub silne wiatry.

Degradacji form zieleni wysokiej w Polsce sprzyjają uwarunkowania prawne. Istniejące luki rodzą nadużycia, wiele postanowień prawnych jest wykonywanych wbrew intencji ustawodawcy. Wysokie opłaty administracyjne towarzyszące wydaniu

zezwoleń za usunięcie drzew, które mają zniechęcać właścicieli nieruchomości do wycinania drzew, mogą zachęcać jednostki samorządowe do łatwego wydawania zezwoleń. Wiele drzew i krzewów jest usuwanych pod pretekstem pielęgnacji lub na skutek niewłaściwych zabiegów pielęgnacyjnych. Jaskrawym przejawem degradacji zadrzewień i zakrzewień są działania związane z utrzymywaniem i likwidacją nasadzeń przy szlakach komunikacyjnych. Wycinanie, przycinanie i bardzo często nieprawidłowo wykonywane ogławianie drzew stało się spektakularnym przykładem „sztuki” kształtowania krajobrazu. Nierzadko modernizacja dróg nie wykracza poza wycięcie drzew, dzieje się tak nawet w przypadku wiekowych alei na obszarach objętych ochroną przyrody i krajobrazu. Bez wątplenia silne akcentowanie ochrony zadrzewień i zakrzewień w Ustawie o ochronie przyrody jest niezwykle pozytywne, niemniej brak właściwych instrumentów ochrony krajobrazu powoduje, że postanowienia te pozostają często jedynie deklaracjami.

Zasadnicze znaczenie dla problemów ochrony zadrzewień i zakrzewień mają uwarunkowania kulturowe. Preferencje estetyczne, niski poziom świadomości ekologicznej, funkcjonujące pogłoski czy błędne wyobrażenia (np. odnośnie negatywnego wpływu drzew na stan pobliskich budynków (Fijałkowski, Mikołajko-Rozwałka 2006) są wysoce niekorzystne dla jakichkolwiek działań zmierzających ku polepszeniu stanu zadrzewień i zakrzewień.

Urządzanie terenów zieleni musi uwzględniać przesłanki właściwej kompozycji krajobrazu. W okresie powojennym popełniono w Polsce liczne błędy w kształtowaniu zadrzewień. Do najważniejszych Bogdanowski (2000) zalicza:

- realizację zadrzewień pasmowych jako monotonnych, mechanicznych nasadzeń wzdłuż dróg,
- bezmyślne zadrzewianie tzw. nieużytków, które znacznie obniżyło ich walory krajobrazowe,
- nieodpowiednie działania uzupełniające dawną całość kompozycyjną.

Należy zauważyć, że zadrzewienia i zakrzewienia są bardzo dynamicznym elementem krajobrazu. Petit i in. (2004), analizując zmiany powierzchni i zmiany występowania obszarów zadrzewionych (*woodlands*) w Wielkiej Brytanii stwierdzili, że niewiele płątów pozostało niezmiennych w ciągu zaledwie 15 lat (1984-1998). Tymczasem degradacja zadrzewień i zakrzewień prowadzi do degradacji krajobrazu. Szczególnie istotne staje się upraszczanie jego struktury, a także obniżanie wartości przyrodniczych.

Problemy waloryzacji

Obszary o wysokich walorach przyrodniczych lub istotne dla utrzymania tych walorów są objęte procedurami planowania przestrzennego przebiegającymi w 4 etapach (Szulczewska 2004):

1. Identyfikacji walorów przyrodniczych,
2. Analizy uwarunkowań zachowania walorów,
3. Formułowania ustaleń planistycznych uwzględniających cele ochrony,
4. Uwarunkowania realizacji celów ochrony.

Rozporządzenie Ministra Środowiska z 9. IX. 2002 r. w sprawie opracowań ekofizjograficznych narzuca dokonanie analizy naturalnych – biotycznych i abiotycznych oraz antropogenicznych uwarunkowań zachowania i funkcjonowania obszarów o wiodącej roli ekologicznej. Duże znaczenie środowiskowe i krajobrazotwórcze zadrzewień i zakrzewień powoduje, że powinny one znaleźć ważne miejsce w opracowaniach typu studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, szczególnie na tych obszarach, gdzie występują wartościowe układy zadrzewień oraz tam, gdzie stan środowiska i krajobrazu wymaga ich wprowadzenia. Żarska (2003) zaleca w takiej sytuacji sporządzenie odrębnego opracowania, określanego jako studium zadrzewień śródpolnych.

Zadrzewienia i zakrzewienia zwyczajowo uwzględniane są przy waloryzacji środowiska przyrodniczego – waloryzacji szaty roślinnej. Jednak ich nierzadko występujące wartości kulturowe – wiele z istniejących w kraju form stanowi przykład racjonalnej gospodarki rolnej, ale także kompozycji krajobrazu – moim zdaniem wskazują na konieczność przeprowadzenia waloryzacji kulturowej. O ile ogólne rozpoznanie funkcji ekologicznych zadrzewień i zakrzewień jest coraz lepsze, ich identyfikacja i waloryzacja w skali lokalnej spotyka się z zarzutami pobieżności, wobec czego wskazana jest intensyfikacja badań lokalnych.

Biorąc pod uwagę cele ochrony i pielęgnacji zadrzewień i zakrzewień, proponuję przy identyfikacji stanu oraz waloryzacji uwzględnić kryteria odnoszące się do walorów przyrodniczych (z włączeniem znaczenia jako korytarza ekologicznego) i kulturowych, rozszerzonych o tzw. czynnik ekonomiczny. Dobór kryteriów oceny został poprzedzony rozpoznaniem cech charakterystycznych oraz funkcji zadrzewień i zakrzewień. Obejmuje przede wszystkim aspekt strukturalny, gdyż struktura krajobrazu determinuje jego funkcje. W roku 1987 ogłoszono instrukcję inwentaryzacji zadrzewień (Wołk, 1987). Przedstawiana obecnie koncepcja nie stanowi nawiązania do tego dokumentu i służy przyszłemu opracowaniu pełnej metody waloryzacji obszarów z zadrzewieniami i zakrzewieniami.

W zestawieniu wykorzystano m.in. kryteria mające szerokie zastosowanie w waloryzacji szaty roślinnej, w tym lasów (Żarska, 2003; Gacka-Grzesikiewicz i in. 1994), parametry proponowane dla projektowania korytarzy ekologicznych (Fleury, Brown 1997), a także formalne cechy estetyczne i podstawowe elementy kompozycyjne krajobrazu (por. Böhm, Zachariasz 1997), które wykazują znaczne powiązania z podstawowymi formami płatów w krajobrazie, wyróżnionymi przez Formana i Godrona (1981, za Rissere 1987).

Określenie roli, jaką zadrzewienia i zakrzewienia pełnią w środowisku przyrodniczym i środowisku kulturowym rozszerzonym o sferę ekonomiczną, umożliwi dokona-
nie zintegrowanej oceny ich roli w krajobrazie.

Identyfikacja stanu zadrzewień i zakrzewień jest etapem prowadzącym do waloryzacji obszarów, która ma na celu wyodrębnienie terenów wartościowych oraz tych, których struktura i funkcja pod rozpatrywaniem względem powinna zostać wzmocniona. W rezultacie wiedzy ku wskazaniu działań mających na celu optymalizację krajobrazu. Zebrane informacje mogą znaleźć zastosowanie w działaniach rewaloryzujących i renaturalizujących środowisko. Prezentowane obecnie kryteria są fragmentem prac autorki artykułu nad sporządzeniem pełnej metody waloryzacji zadrzewień i zakrzewień.

Tabela 1. Proponowane kryteria identyfikacji stanu zadrzewień i zakrzewień
Table 1. Criteria for identifying woodlands and bushes state

<p>1. CECHY PODSTAWOWE</p> <ul style="list-style-type: none"> • położenie, obszar występowania, powierzchnia • rodzaj i forma • gatunki dominujące • rozmiar, kształt, rodzaj matrycy • konfiguracja w krajobrazie: układ regularny, rozproszony, zagregowany, dendrytyczny, liniowy, kolisty (<i>circular</i>) • pochodzenie: naturalne, antropogeniczne (celowość założenia)
<p>2. KRYTERIA ZWIĄZANE Z OCENĄ ŚRODOWISKA PRZYRODNICZEGO</p> <ul style="list-style-type: none"> • występowanie obiektów objętych ochroną, rola w sieci ekologicznej (m.in. węzeł, korytarz), typ sąsiedztwa • wiek zadrzewień i zakrzewień • skład gatunkowy, rodzaj siedliska, zgodność zbiorowiska roślinnego z siedliskiem, bogactwo gatunkowe • udział gatunków rodzimych, udział gatunków liściastych • rodzaj tła; długość, szerokość; rodzaj strefy brzegowej (<i>corridors</i>- Fleury, Brown 1997) <p style="text-align: center;">⇒ CEL: określenie roli przyrodniczej w krajobrazie</p>
<p>3. KRYTERIA ZWIĄZANE Z OCENĄ ŚRODOWISKA KULTUROWEGO</p> <ul style="list-style-type: none"> • występowanie obiektów objętych ochroną dóbr kultury • ciągłość historyczna trwania formacji; obecność elementów kulturowych tj. kapliczek, krzyży, miejsc spotkań • atrakcyjność estetyczna – rozległe widoki, aspekt sezonowości, układ, kompozycja, kolorystyka – szczególnie na obszarach należących do historycznych krajobrazów komponowanych • istotne przesłanki ekonomiczne • występowanie elementów tradycji miejscowej <p style="text-align: center;">⇒ CEL: określenie roli kulturowej w krajobrazie</p>

Dyskusja i wnioski

Planowanie przestrzenne jest jedną z dróg mogących prowadzić do ochrony krajobrazu. Przypuszczać należy, że ochrona zadrzewień i zakrzewień powinna być rozpatrywana w dwóch aspektach – pierwszy, to zachowanie i właściwa konserwacja układów istniejących, a drugi, to wprowadzanie nowych form do krajobrazu.

Waloryzacja zadrzewień i zakrzewień pozwala na dokonanie rozpoznania stanu istniejącego, a także obszarów najbardziej i najmniej wartościowych – tych, które wymagają poprawy m. in. struktury krajobrazu. Dotychczasowa praktyka planistyczna nie pozostawia jednak wątpliwości, że w zapisach studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego bardzo rzadko analizuje się i przedstawia konkretne propozycje dotyczące właśnie poprawy struktury krajobrazu. Znacznie silniej eksponuje się działania zmierzające do ochrony środowiska. Biorąc pod uwagę olbrzymie znaczenie fitomelioracyjne analizowanych elementów krajobrazu, staje się ono przesłanką wartą mocnego

zaakcentowania. Kluczem do sukcesu jest podejmowanie konkretnych działań mających na celu zakładanie nowych form w ubogiej sieci zadrzewień i zakrzewień w intensywnie użytkowanych krajobrazach rolniczych w Polsce.

Richard T.T. Forman w swojej publikacji z 1987 roku, zastanawiał się nad sposobami zapobiegania degradacji krajobrazu i wyróżnił 3 grupy rozwiązań odmiennej natury:

- prawnej,
- ekonomicznej (polegającej na osiągnięciu odpowiednich korzyści ekonomicznych przez właściciela),
- moralno-filozoficznej – podkreślił znaczenie „etyki ziemi” (*land ethic*) rozumianej jako ograniczenie wolności w działaniach związanych z zapewnieniem sobie oczekiwanego poziomu egzystencji.

Instrumenty formalno-prawne prowadzące w głównej mierze do nakładania ograniczeń nie stanowią wystarczającej metody ochrony przyrody i krajobrazu. Dwie pozostałe sfery: zachęt ekonomicznych oraz zwiększania świadomości – świadomości ekologicznej, samoświadomości jednostki, świadomości własnego miejsca i życia, aczkolwiek niełatwe do przełożenia na odpowiednią skalę przestrzenną, są równie istotne.

Koncentrując się na aplikacyjnej stronie zagadnienia wydaje się, że wszystkie projekty zarządzania krajobrazem powinny cechować zalety odnoszonych korzyści ekonomicznych, prostota procedur administracyjnych, dogodność dla właścicieli nieruchomości, szczególnie nieruchomości rolnych oraz zgodność z polityką przestrzenną. Zainteresowanie właścicieli gruntów jest podstawowym warunkiem realizacji projektów zadrzewiania. Wprowadzona w Polsce na mocy prawa zasada kompensacji może przynieść pozytywne rezultaty, bez odpowiedzi jednak pozostaje pytanie, w jakim zakresie.

Doświadczenia innych krajów przekonują, że działania planistyczne stanowią narzędzia pomocnicze wobec istniejących wzorców kulturowych. Zadrzewienia i zakrzewienia stały się niezbędną oprawą nie tylko angielskiego krajobrazu, ale i codziennego, zwykłego życia mieszkańców; zauważa się również ciągłą presję w celu zapewnienia jeszcze większej ilości i powierzchni terenów zielonych w Wielkiej Brytanii (Robertson, Walford 2000). Systemy żywopłotów powstały w odpowiedzi na potrzeby gospodarcze (m.in. gradzenie przestrzeni), a później utożsamiane ze specyficznym typem krajobrazu – krajobrazem malowniczym, stały się wyróżnikiem krajobrazów dużej części Europy.

Wzmacnianie struktury ekologicznej krajobrazu rolniczego, cechującego się intensywnie prowadzonymi zabiegami agrotechnicznymi i wysoką produktywnością, nigdzie nie stanowi łatwego zadania. Petit i in. (2004) dostarczają ciekawych informacji dotyczących programu zwiększania udziału zadrzewień i lasów w Wielkiej Brytanii. Mimo że w latach 90-tych ilość zadrzewień (*woodlands*) wzrosła m. in. dzięki odpowiedniej polityce przestrzennej państwa ukierunkowanej na rozpowszechnienie nowych nasadzeń, nadal maleje powierzchnia starodrzewu i nie zwiększyła się średnia wielkość jednego płatu roślinności. Brak oczekiwanych rezultatów zaznaczył się przede wszystkim na terenach intensywnie użytkowanych rolniczo. Drzewa sadzono na najmniej produktywnych obszarach gospodarstw rolnych, przeznaczone środki finansowe okazały się niewystarczające, a farmerzy woleli utrzymać sieć małych obszarów zadrzewionych, aniżeli dużych płatów, ponieważ małe powierzchnie zieleni wysokiej są bardziej korzystne dla fowietwa.

Ponownie zwracając się ku przyszłości, należy zauważyć coraz większą rolę potrzeb estetycznych, co uzmysławia wagę estetycznego motywu ochrony krajobrazu. Kształtowanie zadrzewień i zakrzewień powinno być zatem podporządkowane zasadom sztuki komponowania krajobrazu, nie może zmierzać wyłącznie ku tzw. zazielenianiu, wyrażającemu się jedynie w zwiększaniu powierzchni biologicznie czynnej. Zadrzewienia i zakrzewienia związane z ciągami komunikacyjnymi stanowiące o atrakcyjności dróg widokowych, obecnie tak bezwzględnie wycinane w Polsce, w wielu krajach Europy Zachodniej są docenianym składnikiem scenerii krajobrazu, a ich użytkownicy w sposób szczególnie cenią aspekt rodzimości i naturalności widzianego otoczenia (Kent 1993; Akbar i in. 2003).

Literatura

- Akbar K. F., Hale W. H. G., Headley A. D., 2003. Assessment of scenic beauty of the roadside vegetation in northern England, *Landscape and Urban Planning*, 63.
- Bogdanowski J., 2000. *Polskie ogrody ozdobne. Historia i problemy rewitalizacji*. Wydawnictwo Arkady, Warszawa.
- Böhm A., Zachariasz A., 1997. *Architektura krajobrazu i sztuka ogrodowa – ilustrowany słownik angielsko-polski*. Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, Warszawa.
- Dąbrowska-Prot E., 1995a. Problematyka ekologiczna wysp środowiskowych, *Zeszyty Naukowe PAN, KN Człowiek i Środowisko*, z. 12.
- Dąbrowska-Prot E., 1995b. Rola wysp leśnych w kształtowaniu struktury i funkcjonowaniu fauny w krajobrazie rolniczym, *Zeszyty Naukowe PAN, KN Człowiek i Środowisko*, z. 12.
- Fijałkowski D., Mikołajko-Rozwałka A., 2006. Drzewa dobrodziejstwem i zagrożeniem, *Aura* 6.
- Fleury A. M., Brown R. D., 1997. A framework for the design of wildlife conservation corridors with specific application to southwestern Ontario, *Landscape and Urban Planning*, 37.
- Forman R. T. T., 1987. The ethics of isolation, the spread of disturbance, and landscape ecology [w:] Turner M.G. (ed.), *Landscape Heterogeneity and Disturbance*, Springer – Verlag, New York – Tokyo.
- Gacka-Grzesikiewicz E., Wiland M., Cichocki Z., Cieślak M., Żarska B., 1994. *Ochrona przyrody i krajobrazu w planowaniu przestrzennym gmin*. Wydawnictwo IOŚ, Warszawa.
- Hejmanowski S., 1989. *Zieleń a ochrona środowiska człowieka*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
- Kent R. L., 1993. Attributes, features and reasons for enjoyment of scenic routes: a comparison of experts, residents and citizens, *Landscape Research*, 18 (2).
- Łucznińska-Bruzda M., 1995. Zadrzewienia w krajobrazie otwartym, *Krajobrazy*, 6(18), Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, Warszawa.
- Mizgajski A., 1990. *Entwicklung von Agrarlandschaften in Mitteleuropäischen Tiefland seit dem 19. Jahrhundert in energetischer Sicht Beispiele aus dem Emsland und Wielkopolska*, Ferdinand Schöningh, Baderborn, 1.
- Petit S., Howard D. C., Stuart R. C., 2004. A national perspective on recent changes in the spatial characteristics of woodland in the British landscape, *Landscape and Urban Planning*, 69.
- Richling A., Solon J., 1996. *Ekologia krajobrazu*, PWN, Warszawa.
- Risser P. G., 1987. *Landscape ecology: state of the art*, [w:] Turner M.G. (ed.), *Landscape Heterogeneity and Disturbance*, Springer-Verlag, New York – Tokyo.

- Robertson M., Walford R., 2000, Views and visions of land use in the United Kingdom, *The Geographical Journal*, vol. 166, nr 3.
- Rozporządzenie Ministra Środowiska z dn. 9. IX. 2002 r. w sprawie opracowań ekofizjograficznych, Dz. U nr 155 z 2002 r., poz. 1298.
- Ryszkowski L., Kędziora A., 1987, Impact of agricultural landscape structure on energy flow and water cycling, *Landscape Ecology*, 1, 2.
- Siewniak M., Mitkowska A., 1998, *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa.
- Suwalski Park Krajobrazowy, 1986, oprac. nauk. Z. Szkiroć, LSW, Warszawa.
- Szczęśny T., 1971, *Ochrona przyrody i krajobrazu*, Warszawa.
- Szulcewska B., 2004, Planowanie przestrzenne jako instrument realizacji sieci ekologicznych – między teorią a praktyką [w:] A. Cieszevska (red.), *Płaty i korytarze jako elementy struktury krajobrazu – możliwości i ograniczenia koncepcji*. *Problemy Ekologii Krajobrazu*, t. XIV, Warszawa.
- Szwed W., Ratyńska H., Danielewicz W., Mizgajski A., 1999, Przyrodnicze podstawy kształtowania marginesów ekologicznych w Wielkopolsce, *Prace Katedry Botaniki Leśnej Akademii Rolniczej im. A.Cieszkowskiego w Poznaniu*.
- Ustawa o ochronie przyrody z dn. 16. IV. 2004 r., Dz.U nr 92, poz. 880.
- Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dn. 23. VII. 2003 r., Dz.U nr 162, poz. 1568.
- Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z dn. 27. III. 2003 r., Dz.U nr 80, poz. 717.
- Ustawa Prawo ochrony środowiska z dn. 27. IV. 2001 r., Dz.U nr 62, poz. 627.
- Wołk A., 1987, Szczegółowa inwentaryzacja zadrzewień. Instrukcja opracowana w Pracowni Fitomelioracji IUNiG w Puławach.
- Zajączkowski K., 1993, Zadrzewienia jako instrument kształtowania przyrodniczej równowagi krajobrazu [w:] Banaszak L. (red.), *Krajobraz ekologiczny*, Bydgoszcz.
- Żarska B., 2003, *Ochrona krajobrazu*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.

Some issues concerning evaluation of trees and bushes in farming landscapes

Summary

The article focuses on the phenomenon of trees and bushes in open agricultural landscapes. It demonstrates briefly the forms and functions of trees and bushes taking under account Polish geographical conditions. Some concerns of their degradation are described, above all cutting and destroying the tree lines along roads, nowadays so common in the country. Consequently, the author considers the reasons of degradation and tries to gather possible ways for protection of analysed landscape elements.

Planning procedures involved in the landscape management process are found to be helpful tools. The suggested here complex assessment of trees and bushes includes description of their state and conditions in the three basic areas: general features, natural dimension and cultural dimension. Additionally, the article highlights the need for the balance between nature and culture (with aesthetic values) in landscape studies.